

Potřebnost nepotřebného

Studie k pokusům
myslet věci tak,
jak jsou s námi

Ladislav Benyovszky

KAROLINUM

Potřebnost nepotřebného

Studie k pokusům myslet věci tak, jak jsou s námi

Ladislav Benyovszky

Recenzovali:

Martin Nitsche (Filosofický ústav Akademie věd ČR)

Ondřej Sikora (Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice)

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Edice Filosofie

Edici řídí Jaroslav Kořá

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Redakce Alena Machoninová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2024

© Ladislav Benyovszky, 2024

ISBN 978-80-246-5898-8

ISBN 978-80-246-5910-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Místo úvodu / 7

I.

Slunečné oko (sonnenhafte Auge) / 9

Co znamená orientovat se v myšlení?

Putování mezi Kantem, Herderem a Goethem / 24

II.

Od sváru země a světa k součtveří / 45

Potřebnost nepotřebného – Heidegger, buddhismus a my / 65

Literatura / 77

Ediční poznámka / 80

Místo úvodu

V roce 2021 nalezl v Petrkově David Bartoň doposud neznámou báseň Bohuslava Reynka „Svítání“. Báseň usiluje zhlédnout věci tak, *jak jsou s námi*, míní se: s námi lidmi. Její druhá sloka zní:

Věci mají
nejdříve obrysy,
potom stíny
a posléz, již pro nás,
vrací se samy k sobě...

Vidět věci v povaze příslušející tomu, „jak tu jsou s námi“, znamená více, než se může zdát při prvním zaslechnutí těchto slov. Znamená to vidět je v jejich nemetricky chápané *blízkosti* – blízkosti vzájemné i blízkosti „k nám“ –, v jejich – „sobě navzájem“ i „s námi“ – *příbuznosti*, přičemž toto *bytí v okrsku vzájemné blízkosti* je vnímáno jako původní, primární či základní způsob, jak věci „jsou“. Proto „... již pro nás, / *vrací se samy k sobě*“.

Tradiční metafysika i její málo si této své zavázanosti vědomí současní následníci chápou – pokud vůbec tuto záležitost uváží – jako původní způsob toho, „jak věci jsou“, to, že jsou „o sobě“ (an sich), jsou něčím *samostatným* (Selbständige). Až toto určení se pak – ve vrcholné a nejvznešenější podobě u Hegela – rozvíjí reflexivními určeními „pro jiné“, „pro nás“, „pro sebe“ atd., jež nám „věc“ mají významově *přibližovat*. Věc je chápána jako něco primárně samostatného, *stojícího samo v sobě*,¹ nejznáměji jako *před-*

¹ „In sich sein“ – „Bytí v sobě“ – je definiční určení „něčeho“ (Etwas) v Hegelově ontologice. Srov. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Wissenschaft der Logik. Die Lehre vom Sein* (1832), Hamburg: Felix Meiner Verlag 2008, s. 110.

mět. Takové počínání nemůže ale nikdy vstoupit do *blízkosti věcí*, jakkoli věci může stále těsněji a těsněji obepínat.

Přínejmenším již dvě století rozvíjí se však zároveň v Evropě myšlení, pro které není základním a výchozím způsobem toho, „jak věci jsou“, nějaké jejich „o sobě“, nýbrž právě *nemetricky chápáná blízkost* (die Nähe) nebo *příbuznost* (Verwandtschaft). Její „kořen“, „základní vzorec“, chcete-li, spočívá – zjednodušeně řečeno – v tom, že „věc je *blízká* jiné věci potud, pokud je svébytnou věcí jen tehdy, je-li ona (druhá) též svébytnou; a naopak“. Tehdy je *blízkost jejich společným okrskem*, tehdy jsou si *blízké*.

Byl to především *Martin Heidegger*, kdo způsobil rozruch pokusem myslet *blízkost* (Nähe) a *věc* jako *to, co je v blízkosti*.² „Jinak“, coby *bezprostřední příbuznost* (unmittelbare Verwandtschaft), ji však viděli již *Ľ. W. Goethe* nebo *Ľ. G. Herder*. Společným celkovým úkolem následujících čtyř studií je pomoci čtenáři učit se vidět věci v jejich blízkosti. Je toho zapotřebí (Es brauchet), nemá-li nám naše stále se ještě stupňující „metafysická lhostejnost“ definitivně zastřít svět, v němž žijeme a umíráme.

² Srov. především slavnou přednášku *Věc* (Das Ding) in: *Martin Heidegger: Básnický bydlí člověk*, přel. Ivan Chvatík, Praha: Oikoymenth 1993, s. 6–41.

I.

Slunečné oko (sonnenhafte Auge)

Jan Patočka v poněkud syrovém textu „Prostor a jeho problematika“, který byl sice poprvé zveřejněn již takřka před půl stoletím v *Orientaci*, redakčně dohotoven vychází ale až právě jako součást v těchto dnech připravovaného *Odkazu*, uvádí následující poznámku:

„Smyslové pole zdá se být pojem ryze empirický, čerpaný z kauzálních úvah fyziologie smyslových orgánů, která jako empirická věda zabývá se prostě faktickými souvislostmi mezi realitami, o nichž nelze podat poslední důvod, proč jsou právě takové a ne jiné. Žádný vnitřní, pochopitelný vztah se nezdál vládnout ve smyslovosti jako takové. Právě toto hledisko na smyslovost jako cosi v jádře nesmyslného však vytykal Kantovi Goethe, když hovořil v jedné ze svých poznámek o tom, že *Kritika čistého rozumu* by měla být doplněna kritikou smyslovosti;¹ krom geometrie, která všechny smyslové obsahy uvádí v jednotný všeobjímající pořádek, je snad názor autora *Nauky o barvách*, [že] i senzuální obsahy jako takové nejsou možné bez jisté pochopitelné souvislosti, ani kvalita není něco ryze iracionálního...“²

Jistě. Toto je jeden z klíčových problémů Goethova dvojznačného vztahu ke Kantovi. Zároveň ale jde o problém dalekosáhlejší, o problém nedostatečnosti Kantova a z Kantovy teoretické filosofie vzešlého pojetí *smyslovosti* (Sinnlichkeit) jako čehosi, co jen „doplněno“ o návazné myšlení a obrazotvornost, poskytuje

¹ Jde zřejmě o aforismus 539 z *Maxim a reflexí*: „Kant hat uns aufmerksam gemacht, daß es eine Kritik der Vernunft gebe, daß dieses höchste Vermögen, was der Mensch besitzt, Ursache hat, über sich selbst zu wachen. Wie großen Vorteil uns diese Stimme gebracht, möge jeder an sich selbstgeprüft haben. Ich aber möchte in eben dem Sinne die Aufgabe stellen, daß eine Kritik der Sinne nötig sei...“ Johann Wolfgang Goethe: *Maximen und Reflexionen*, ed. Günther Müller, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag 1943, s. 87.

² Spoděkováním I. Chvatíkovi cituji z rukopisu v těchto dnech připravovaného k vydání.

člověku *srozumitelný* svět. Jde proto v důsledku o centrální problém *charakteru celkovosti* lidského vztahu ke světu. Goetheho pokus o řešení se skrývá v dnes již okřídleném určení *slunečné oko* (*sonnenhafte Auge*). Toto určení je proto následující myšlenkové cestě vodičkem.

1.

Na dvou místech – v úvodu k didaktické části *Farbenlehre* (1810)³ a ve třetí ze *Zahme Xenien* (1796)⁴ – se nám dochovalo následující Goethovo čtyřverší:

Kdyby oko nebylo slunečné,
jak bychom mohli vidět světlo?
Kdyby v nás nežila síla vlastní bohu,
jak by nás mohlo uchvacovat božství?⁵

Citoval jsem z *Farbenlehre*. V *Zahme Xenien* jsou druhý a třetí verš mírně pozměněny. Jako druhý verš zde místo otázky „Jak bychom mohli vidět světlo?“ zní tvrzení „Nemohlo by...“ totiž oko „... nikdy vidět slunce“. „Vidět světlo“ je nahrazeno „vidět slunce“. Celkový smysl však zůstává stejný: Má-li oko vidět slunce, vidět světlo, musí být „slunečné“ – „sonnenhaft“.

Ve verši třetím je změna ještě menší. Místo „Kdyby v nás *nežila* [lebt nicht] síla vlastní bohu“ zde zní: „Kdyby v nás *nebyla*, *ne-spočívala*, *neležela*“ – „lägt nicht“. Druhá verze čtyřverší tedy zní:

Kdyby oko nebylo slunečné,
nemohlo by nikdy vidět slunce.

³ Johann Wolfgang Goethe: *Sämtliche Werke, Briefe, Tagebücher und Gespräche, I. Abteilung. Sämtliche Werke, XXIII/1. Zur Farbenlehre* [1810], ed. Manfred Wenzel, Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag 1991, s. 24. Dále jen: J. W. Goethe: *Farbenlehre*.

⁴ Johann Wolfgang Goethe: *Berliner Ausgabe. Poetische Werke*, I, Berlin: Aufbau-Verlag 1960, s. 661–671.

⁵ „Wär nicht das Auge sonnenhaft, / Wie könnten wir das Licht erblicken? / Lebt nicht in uns des Gottes eigne Kraft, / Wie könnt' uns Göttliches entzücken?“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 24.

Kdyby v nás nebyla síla vlastní bohu,
jak by nás mohlo uchvacovat božství?⁶

Ve *Farbenlehre* Goethe čtyřverší charakterizuje jako „německé zveršování“ tvrzení „dávného mystika“, totiž – tak ho Goethe i jinde nazývá⁷ – *Plóttína*. V *Enneadě* I. 6. 9. můžeme číst: „Oko by nikdy nevidělo slunce, kdyby samo nebylo slunečné.“

Co chce říci výraz „slunečné oko“ (*sonnenhafte Auge*)? Co říká tvrzení „oko je slunečné“? Říká, že oko – a to proto, že právě *okem* je výhradně proto, že *vidí* a když *vidí* – je *jako* oko *smysluplné* od *světla* (*Licht*), *smysluplné* od *slunce* (*Sonne*). Nikoli od své materiální, fyzikální, chemické či biologické skladby, kterou oko zajisté také „má“, ale od *vidění*, *světla*, *slunce*. Proto ve *Farbenlehre* Goethe hovoří o *bezprostřední příbuznosti* – „unmittelbare Verwandtschaft“ – světla a oka.⁸ Výraz „slunečné oko“ vyslovuje tedy *bezprostřední příbuznost* světla a oka. V čem ale tato *bezprostřední příbuznost* spočívá?

Pochopitelně se nabízí chápat ji jako nástrojné (ORGANON) zprostředkování, a tedy jako pouhé opakování či rozvinutí Aristotelova určení *organismu* a *orgánu*, jak ho známe ze spisku *O duši*.⁹ Vždyť už tam, v příoměru vztahu duše a těla ke vztahu oka a vidění, čteme: „Kdyby totiž oko bylo živou bytostí, jeho duší by byl zrak; neboť ten je podstatou oka, jak ji postihujeme řečí. Oko je látkou zraku; jakmile ten zanikne, není to již oko, leč něco stejného jména, jako oko, jež je vytesané z kamene nebo oko namalované.“¹⁰ Podobně se nabízí rozumět oné *bezprostřední příbuznosti* oka a svět-

⁶ „Wär nicht das Auge sonnenhaft, / Die Sonne könnt es nie erblicken; / Lägt nicht in uns des Gottes eigne Kraft, / Wie könnt uns Göttliches entzücken?“ Johann Wolfgang Goethe: *Zahme Xenien*, III, in: J. W. Goethe: *Berliner Ausgabe. Poetische Werke*, I, s. 666.

⁷ Dopisy K. F. Zelterovi z 1. 9. 1805 a 12. 10. 1805.

⁸ „Jene unmittelbare Verwandtschaft des Lichtes und des Auges wird niemand leugnen...“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 24.

⁹ V zásadě takový je např. názor Patočkův ve výše uvedeném textu.

¹⁰ Aristotelés: *Člověk a příroda*, přel. Antonín Kříž a Milan Mráz, Praha: Svoboda 1984, s. 222.

la jako významové sladění uexküllovského *kontrapunktu*, a chápat tedy určení „slunečné oko“ jako „předzvěst“ teorie *Umweltu*.¹¹ V případě Goetheho určení „slunečné oko“ však nejde ani o to, ani o ono. *Bezprostřední příbuznost* oka a světla je specificky „širší“ a specificky „užší“ než *nástrojná souvislost* nebo *kontrapunkt*. „Širší“ proto, že Goethe opakovaně tvrdí, že oku se specificky (besonders) významově otevírá *celá příroda* (ganze Natur)¹² a nikoli jen její – jakkoli široký – významový řez. „Užší“ pak proto, že ona *bezprostřední příbuznost* platí výhradně pro *lidské* vidění. Jen člověk totiž má „slunečné oči“. Goethe píše: „Oko vděčí za svou existenci světlu. Z lhostejného zvířecího pomocného orgánu si světlo vyvolává orgán, který se mu stává rovným; a tak si světlo na světle a pro světlo tvoří oko, aby vnitřní světlo odpovídalo světlu vnějšímu.“¹³ Zvířecí „oko“, to je jen „lhostejný pomocný orgán“ (gleichgültige

¹¹ Ve *Farbenlehre* srov. komentář M. Wenzela na s. 1111, nicméně zřetelněji vystupuje blízkost Goetheho uvažování pozdějším teoriím *Umweltu* v *Morfologických sešitech*. Možnost takového sblížování souvisí ale na druhé straně s tím, že teorie *Umweltu*, coby teorie historicky vzato původně biologická či metabiologická, neschraňuje již ve své paměti svou širší – pro ni již vědeckou – prehistorii, v tomto případě novověkou kontinentální předkantovskou metafysikou široce rozvíjenou teorií *entelechie*, již pak – slovy Uexküllovými – znovu halasně znovuobjevuje. Právě na té však stojí příslušné Goethovy teze, s nimiž je pocitována spřízněnost. Můžeme tak např. Goetheho tvrzení „zvíře je utvářeno okolnostmi, a má proto svou vnitřní dokonalost a účelovost vně sebe“ (Johann Wolfgang Goethe: *Die Schriften zur Naturwissenschaft*, IX. *Morphologische Hefte*, ed. Dorothea Kuhn, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger 1994, s. 126) zajisté chápat jako, dokonce „velmi trefnou“, „předehru“ teorie *Umweltu*. Stejným právem bychom pak ale mohli jako předchůdce teorie *Umweltu* chápat i *Aristotela* či *Leibnize*. Navíc zde chybí „differentia specifica“, protože člověk podle Goetheho nemůže být určen jako typ zvířete (srov. tamtéž, s. 130) a „slunečné oko“ náleží – jak uvidíme dále – výhradně jemu.

¹² „Wir sagten: die ganze Natur offenbare sich durch die Farbe dem Sinne des Auges.“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 24. Podobně: „Die Farben sind Taten des Lichts, Taten und Leiden. In diesem Sinne können wir von denselben Aufschlüsse über das Licht erwarten. Farben und Licht stehen zwar untereinander in dem genauesten Verhältnis, aber wir müssen uns beide als der ganzen Natur angehörig denken: denn sie ist es ganz, die sich dadurch dem Sinne des Auges besonders offenbaren will.“ Tamtéž, s. 12.

¹³ „Das Auge hat sein Dasein dem Licht zu danken. Aus gleichgültigen Hilfsorganen ruft sich das Licht ein Organ hervor, das seines Gleichen werde; und so bildet sich das Auge am Licht fürs Licht damit das innere Licht dem äußeren entgegentrete.“ Tamtéž, s. 24.

Hilfsorgan), „slunečné oko“ (sonnenhafte Auge) se objevuje až s člověkem. Sledujeme-li, co říká výraz „slunečné oko“, můžeme proto nyní říci: Výraz „slunečné oko“ ohlašuje *bezprostřední příbuznost* (unmittelbare Verwandtschaft) světla a lidského oka.

2.

Jak to tedy ale stojí se *světlem* a *lidským okem*, jak to stojí s jejich *bezprostřední příbuzností* (unmittelbare Verwandtschaft)?

Dosavadním prvním přiblížením více či méně zřetelně problesklo několik souvislostí, které by mohly, ba dokonce měly, zarazit. Předně: Verze čtyřverší, která stojí ve *Farbenlehre*, hovoří o tom, že *slunečné oko* (sonnenhafte Auge) vidí *světlo* (Licht), verze ze *Zahme Xenien* však hovoří o tom, že vidí *slunce* (Sonne). Jaký je vztah *světla* (Licht) a *slunce* (Sonne)? A nejen to. Goethe také tvrdil, že viděním se oku specificky (besonders) otevírá *celá příroda* (ganze Natur) a navíc otevírá či *chce* se otevírat (offenbaren will) „durch die Farbe“ – *barvou, skrze barvu, dík barvě*.¹⁴ *Celá příroda* (ganze Natur), *barva* (Farbe), *světlo* (Licht), *slunce* (Sonne). Je to nějak zmatečné – co z toho lidské oko vidí? *Slunečné oko* je zřejmě *bezprostředně spřízněno* s tím vším, toto vše má zřejmě ve sledované *bezprostřední příbuznosti* specifické místo a specificky spolu vzájemně souvisí. Jak? Goethe užil pozoruhodnou formulaci: „... *na světle a pro světlo tvoří si světlo oko, aby tak vnitřní světlo odpovídalo světlu vnějšímu*.“¹⁵ V jak zářejícím smyslu slova se tu náhle hovoří o *světle* (Licht), to budeme moci nahlédnout až později. Je k tomu nutné postupně se zorientovat ve vztazích *světla* k *barvě, přírodě, slunci a oku*.

Lidské oko vidí *barvy* (Farben). Jistě. Goethe to ale nemyslí jen v tom smyslu jako *Kant*, že by totiž oko vidělo *barevnost* coby pouhou, oproti slyšené či hmatané specifickou, *rozmanitost vzájemně různých počitků* (Empfindungen), rozmanitost elementárních *daností* (Gegebenheiten). Barva není pouhá *danost*, barva je *přírod-*

¹⁴ Srov. pozn. 9.

¹⁵ Srov. předchozí s. a pozn. 14 tamtéž.

ní *úkaz*.¹⁶ Slovy „přírodní úkaz“ a nikoli snad „přírodní jev“ či „přírodní fenomén“ vyjadřují zde Goetheho termín „Naturphänomen“. To proto, že Goethe jím nemíní takové ukazování se přírody, které by zároveň její jinou, či dokonce „pravou“ povahu nevyjadřovalo či skrývalo, jsa jen jejím projevem či zdáním, jak by slova „jev“ či „fenomén“ mohla ještě sugerovat. Za barvami není nic, čím by ony byly „vpravdě“ a co by se jimi jen „projevovalo“, stejně jako tam ohledně přírody (Natur) není nic ještě „jiného“, co by ony specificky (besonders) nevyjadřovaly. V barvách je příroda *cele*, barvy nejsou vyjádřením „formy předmětů“, jsou vzájemné odlišování předmětů a jejich částí *samo*.¹⁷ To proto Goethe nerozlišuje slova „fenomén“ (Phänomen) či „jev“ (Erscheinung)¹⁸ od slova „fakt“ (Tat, resp. Tatsache)¹⁹ a vymezuje barvy též jako *fakta* (Taten), „činné a trpné stavy [Taten und Leiden], *světla*“.²⁰

Krátce a vyhroceně řečeno, je proto ohledně Goetheho určení *barvy* jako *přírodního úkazu* (Naturphänomen) zapotřebí vnímat

¹⁶ „Die Farbe sei ein elementares Naturphänomen für den Sinn des Auges...“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 25. Tamtéž srov.: „... die Farbe sei die gesetzmäßige Natur auf den Sinn des Auges.“ „Naturphänomen“ je „gesetzmäßige Natur“ či „allgemeine Naturformel“.

¹⁷ Srov.: „Nunmehr behaupten wir, wenn es auch einigermaßen sonderbar klingen mag, daß das Auge keine Form sehe, indem Hell, Dunkel und Farbe zusammen allein dasjenige ausmachen, was den Gegenstand vom Gegenstand, die Teile des Gegenstandes von einander, fürs Auge unterscheidet.“ Tamtéž, s. 24. Doposud žel jediná moderní česká monografie věnovaná Goethemu „přírodovědci“ – Dušan Pleštil: *Okem ducha. Živá příroda v přírodovědeckých spisech Johanna Wolfganga Goetheho*, Praha: Oikoymenth 2006 – je uvedena pozoruhodně vnímavým a rozumějícím „Návodem k četbě“ z pera Zdeňka Neubauera. V něm např. čteme: „Pro tuto zbožnou uctivost, tolik odlišnou od indiskrétních výzkumů a necudných spekulací jeho vrstevníků, došel Goethe poznání nejhlubšího tajemství přírody, totiž, že žádný závoj *nemá*! Neboť – jak se vyjadřoval – celá Příroda je závojem...“ Zdeněk Neubauer: *Návod k četbě*, in: D. Pleštil: *Okem ducha*, s. 15.

¹⁸ K pojmu „Erscheinung“ srov. např.: „Mit leisem Gewicht und Gegengewicht wägt sich die Natur hin und her, und so entsteht ein Hüben und Drüben, ein Oben und Unten, ein Zuvor und Hernach, wodurch alle die Erscheinungen bedingt werden, die uns im Raum und in der Zeit entgentreten.“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 13.

¹⁹ „Die Phänomene, die wir andern auch wohl Fakta nennen...“ Johann Wolfgang Goethe: *Der reine Phänomen* (15. 1. 1798), in: J. W. Goethe: *Die Schriften zur Naturwissenschaft*, III, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger 1951, s. 306.

²⁰ „Die Farben sind Taten des Lichts, Taten und Leiden.“ J. W. Goethe: *Farbenlehre*, s. 12.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy *Potřeba nepotřebného*.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.